

FANEFJORD SOGN - GODS NR. 2

*I nov. 1991 fik jeg af formandskabet for gods nr. 2 en spændende opgave.
Kirsten Lütchen-Lehn, Januar 2006*

Det drejede sig om at gennemgå det meget store materiale af dokumenter og protokoller, som de skiftende godsbestyrelser havde opbevaret i de mange år, der var gået siden 1769, da Fanefjords bønder købte deres fæstegårde og blev selvejere.

I 1769 skulle Møn sælges på auktion. Øen tilhørte kronen, men i 1769 fattedes riget igen penge, bl.a. fordi man havde mobiliseret ca. 70.000 mand på grund af en truende konflikt med Rusland, den blev dog ikke til noget, men statsgælden blev ved med at vokse.

Rentekammeret mente, at - foruden at tjene penge ved salget - ville det måske være en god ide at privatisere landbruget. Hvis bønderne ejede deres egen jord, ville de dyrke den med større omhu, således at kongen kunne få mere ind i skatter. Bønderne var ganske vist fattige, så det kunne blive svært at få en ordentlig pris, men der var sikkert andre, der var interesserede.

Godset på Fyn blev i hvert fald solgt i 1764, det jyske i 1765, Falster i 1766 og i 1769 kom turen så til Møn.

I april 1769 blev der sat en plakat op i Stege, hvor der stod, at nu skulle Møn sælges! Bønderne blev skrækslagne, og det var ikke så mærkeligt. De sidste 100 år lige siden svenskekrigenes ødelæggelser i 1658-60 havde været en sand slavetilværelse for dem. Først var Møn i 20 år pantsat til den hollandske købmand Marselis, og så kom "*den onde Plessen*". Han var chef for den kgl. livgarde, der med ca. 500 heste blev sendt hertil; jorden til heste- nes græsning blev taget fra bøndernes græsmarker på særligt indhegnede kobler, bønderne skulle også huse garderne og sørge for opførelse af ca. 450 nye huse til dem, desuden blev deres arbejdskraft udnyttet til det yderste, og de blev udsat for mishandling på flere måder. Det nyttede ikke at klage til kongen, han havde udnævnt Plessen til amtmand. Men Plessen snød også statskassen, og så snart Chr. V var død, lod Frederik IV Plessen afskedige og fængsle. Så kom der endelig fredeligere tider på øen.

Men hvad kunne man nu komme ud for? Bønderne havde ingen penge. Derfor sendte de en bønsskrivelse ind til kongen om at måtte blive kgl. arvefæstebønder, eller om hver by eller gård kunne udbydes til en fast pris, men de fik afslag.

I juni kom der 2 kgl. udsendinge til øen, auktionen skulle planlægges. Stege og Borre samt Grønsund færgegård skulle ikke sælges, heller ikke kirkerne, møllerne og småøerne. Resten af øen skulle deles i 5 godser, hvoraf Fanefjord blev til gods nr. 2. Bøndernes stilling var utrolig vanskelig, kun få kunne læse og skrive eller kendte til juridiske problemer.

Auktionen blev fastsat til 19. og 20. september. Bønderne havde kun et par måneder til at mødes og diskutere for at prøve på at finde en løsning, desuden var det den travleste tid for en landmand. Diverse øvrigheds personer stod parat til at købe, der var ingen, man turde hente hjælp hos.

Pludselig dukkede der en mand op, som siden blev kaldt "*Møns engel*". Han hed Hans Hermann J.

Barfoed; han var netop i juli på Falster og hørte om bøndernes trængsler på Møn. Han var godt kendt med landbrugets vilkår fra sin tidligere ansættelse på en kgl. amtstue og som godsinspektør. Han fik et møde i stand med 42 bønder på Møn, som gårdmand Christen Nielsen fra Tostenæs havde fået samlet, og han fik fuldmagt fra alle øens bønder for at tage til København og foreslå Chr. VII, at bønderne fik lov til at købe hele øen samlet uden auktion for 72 rdl. pr. td. hartkorn med administration af skove, huse, tørvemoser, fiskerettigheder m.v. under ledelse af en kyndig direktion, på den måde kunne man undgå oprettelse af herregårde og hoveri. Men svaret var nej, auktionen skulle afholdes som planlagt.

Tirsdag d. 19. september oprandt. Bønderne i Fanefjord holdt sammen og fik hammerslag; de havde afgivet det højeste bud på 42.750 rdl., Grønsund færgegård blev købt af forpagteren Hemming Karstensen for 1.000 rdl., og Tostenæs og Kokseby møller blev solgt til beboerne for hver 66 rdl. 64 sk. Fanefjord kirketiende blev solgt til generalkvartermester Fleicher for 5.500 rdl. Han købte også Nygård (det senere Marienborg) med alle bøndergårde samt Lerbæk.

Ingen af bønderne havde penge, så problemerne begyndte omgående. Det viste sig, at bønderne skulle stille kaution inden 24 timer, ellers skulle auktionen gå om, og det var der mange pengestærke købere, der ønskede.

Hermann Barfoed kom igen til hjælp, han fik fat i den kgl. overformynder Ditlev Staal i Stub- bekøbing, som kautionerede de første 24 timer. Det var et stort beløb at kautionere for; Barfoed var nødt til at finde andre kautionister, men de ville have 1 td. rug pr. td. hartkorn fra hver gård som sikkerhed. Det var alt for dyrt, så ville bønderne ikke være i stand til at betale afdrag på købesummen til juni termin 1770, som aftalen var. Halvdelen af købesummen skulle betales på 2 terminer med 4 % i rente, mens den anden halvdel skulle stå i godset til 4 % "til evig tid".

Nu var gode råd dyre, - kaution skulle der altså til, hvis bønderne skulle beholde godset, og den kgl. kasse få sine penge uden flere auktioner.

Derfor tog sognets nye præst, pastor Fibiger og gårdmand Christen Nielsen, Tostenæs, affære. Rygtet siger, at de red ind til Christian VII og fik ham til at godkende købet uden flere kautionister. I hvert fald lykkedes det at få kongens godkendelse i oktober. Det var i Struenses tid, - muligvis har han hjulpet lidt til. Fanefjord sogn bestod nu af 80 selvejergårde, 136 huse med jord og 45 jordløse husmænd, og i de første år fra 1771 til sin død i 1787 blev Hermann Barfoed forvalter og administrator.

Det var umuligt for bønderne at betale 21.375 rdl. allerede i juni termin 1770, så de fik en afdragsordning. 20 år efter - i 1790 - havde de endelig betalt den halve købesum og fik det endelige skøde, som er dateret 24. november 1790 og "Givet paa Vort Slot Christiansborg" underskrevet af Christian VII. Det er udstedt til gods nr. 2's samtlige bønder.

Det må have været en glad og stolt dag for bønderne, da de fik skødet i hænde efter at det var blevet tinglyst i december 1790.

Nu skulle de skiftende bestyrelser selv til at administrere sognet, som var meget stort. Der var masser af forpligtelser, man var arbejdsgiver for fæstere, husmænd og daglejere, som boede i de jordløse huse, som også var fælles ejendom. Der var skatter af mange slags, som skulle opkræves og sendes videre, refusion til kirkeejeren, skovens drift, fæstebreve med afgifter. Der kom problemer med udskiftningen af gårdene, - tørveskæring - skolejorden - hegnsynsloven - fredskovsforordningen, der kunne remses mange flere op. Men man havde et princip, som man holdt fast ved, og det var *"ALLE for EEN og EEN for ALLE"*. Og så ser det ud til, at de fleste var dygtige, selvstændige og også selvrådige mennesker, - det var også nødvendigt for at overleve.

Jorden omkring skoven var en stærk leret jord, som var svær at have med at gøre med datidens redskaber; den blev målt op i parter på 6 tdr., så hver gård kunne få sin del, som blev kaldt en kobbelpart. Derfor har man i dag betegnelserne Tostenæs kobbøl, Hårbølle kobbøl osv. Skoven skulle også deles, så hver af de 80 gårde kunne få sin del. så protesterede pastor Fibiger, han ville også have en part, og det endte med, at han fik 5-6 tdr. skov, den del, som i dag kaldes Peberhaven.

Dengang landvæsenskommissionen var på Møn i 1798 for at udstikke tørvemoserne, blev det nævnt, at kirkevejen over Præstebjerget allerede dengang var en ældgammel vej til kirke.

I 1805 kom der en fredskovsforordning, alle skovejere i hele landet skulle have deres eget stykke indhegnet, men det var komplet umuligt i Fanefjord skov med 80 ejere, så derfor lod man være, - efter 30 års tovtrækkeri med det kgl. rentekammer i København, fik man dispensation mod, at skoven skulle tilses af en statsautoriseret skovridder.

Den ældst bevarede godsprotokol er fra 1830 og den første skovprotokol er fra 1813. Regnskaberne her giver et godt indblik i godsets forhold:

Der var masser af udgifter foruden alle skatterne. Der var havnepenge til Stege - penge til amtets skarpretter - Koster var stadig ikke rigtig landfast med det øvrige Møn, så i mange år blev der betalt rigsdalere for *"at fylde sten på Koster-Broen"*

Indenfor sognets grænse var der også masser af udgifter: Hvert år var der støvlepenge til skovfogden med 2 rbd. - Løn til *"skovmænd"* med 8 rbd. Skolelærer Mørch i Tostenæs var i mange år lægdsbestyrer, og det fik han 35 rbd. for om året, mens skolelæreren i Dame fik træ til en flagstang til 2 mark. Skovfogedhuset fik en bagerovn til 8 rbd. forstråd Møller kom fra Petersværft for at besigtige skoven, han skulle have 20 rbd., mens godsformanden fik 4 rbd. for at bespise ham i 4 dage.

Hvert år skulle der leveres *"fattigbrændsel"* til fattighusene for 6-8 rbd. og skolebrænde til skolerne, og når der blev solgt en kobbøl, en skovrettighed o.l. fik fattigkassen et beløb. Da Lars Hansen i Dame solgte til bager Theodor Jensen fik kassen 3 mark. Til 5 parcellister, som var med i krigen 1848, blev der betalt hver 2 rbd. og i 1864 blev der betalt ekstraskat til *"Soldaterkonerne"* med 4 mark 14 skilling.

Der kunne komme andre problemer! I 1855 fandt H. J. Madsen i Vindebæk 1120 rbd., da han gravede

omme ved laden, - pengene så ud til at have ligget i jorden i mange år, så faktisk var det danefæ, og Madsen mente derfor, at han skulle have findeløn, men det mente den mønske øvrighed nu ikke, den mente, at pengene tilhørte retten. Sagen gik i hårdknude, og 4 år efter tilkendte Herredsretten i Stege endelig politikassen hele beløbet. Det fandt Madsen sig ikke i, han gik til Overretten, som mente, at det var hans pligt at aflevere beløbet, - pengene var statens. Nu blev Madsen vred, han gik til Højesteret, og der fandt man ud af, at pengene slet ikke var så gamle, de var fra ca. 1820 fra pengeombytningen dengang, og derefter fik den mønske politikasse 2/3 af beløbet og Madsen 1/3, nemlig 373 rbd. Sagen havde været i 6 år og havde ikke været billig.

En daglejer fik i 1864, 3 mark om dagen for 10 timers arbejde, og husmandskonerne som hjalp til i skoven, fik 4 mark og 8 skilling for 3 dages arbejde. Det siger jo ikke rigtigt noget om, hvad man kunne få for de beløb, men et lille indtryk er måske, at en sav kostede 1 mark 8 skilling - overfarten mellem Koster og Kalvehave 24 skilling

I 1875 blev rigsdalerne så ændret til kroner, 1 rbd. blev til 2 kroner, og i 1881 skulle Hans Hansen i Hårbølle have 880 kr. for at opføre et ordentligt 8-fags hus med bindingsværk, stråtag, dobbelt skorsten, lergulve og klinede vægge.

Godset havde heldigvis også indtægter:

Der kom husskatter ind fra fæsterne; de største beløb kom fra indtægterne fra skoven. Der var 3-5 auktioner om året af jordstød - høslet, og salget af egebark til garvere var også godt. Der var altid et stort brændesalg til de mønske mejerier til Hårbølle batteri - især i 1917 - til de mønske kommuner og til Bornholm.

En stor aftager af træ var også Nr. Sundby træskofabrik. 2. verdenskrig var også meget indbringende.

Den anden halvdel af købesummen i 1769 skulle, som bekendt, stå til "evig tid" på 4% rente. Men i tidens løb var der sket mange ændringer på matriklerne ved salg udstykning m.v., ren- tebeløbet var derfor nu delt ud på 224 parter i stedet for de oprindeligt 80.

Beløbet skulle siden skattereformen i 1903 opkræves hos den enkelte ejer, men i 1967 fandt finansminister Grünbaum ud af, at det ikke kunne betale sig mere, så han besluttede, at "evig tid" havde været længe nok og aflyste ordningen.

Det havde nu ellers været en helt god forretning for statskassen i de 200 år, hvis man regner lidt på det.

Jonna Kjær-Nielsen

2010